

EGY ÚJ HÁBORÚ ALAPVONALAI. AZ ONLINE PÁRHUZAMOS NARRÁCIÓ MORÁLFILÓZÓFIAI VÁZLATA

1. Az álhírek természete

Valószínűleg Philip Zimbardo 1971-es híres börtönkísérletéről,¹ valamilyen formában mindannyian hallottunk. Ezt csupán azért vetem fel, mert bár most nem magáról a kísérletről lesz szó, a jelenség, amelynek ábrázolására törekszem nem érhető meg e nélkül. Amellett sem kell nyilván különösebben érvelnem, hogy a Stanford Egyetem egyik épületének alagsorában,² egyetemi hallgatók bevonásával, a morális befolyásolás dinamikájának vizsgálatára folytatott kísérlet Zimbardót szakmája megkerülhetetlen „szent tehenévé” emelte, az ezzel járó elismertséggel, világhírrrel együtt. Ehhez képest friss hír, amely hihetetlen gyorsasággal futott végig az online média különböző felületein az elmúlt hetekben, hogy egy Ben Blum³ nevű amerikai ún. „tényfeltáró” újságíró elegendő „bizonyítékot” szerzett, hogy leleplező cikkben⁴ támadja meg Zimbardo kísérletének eredményeit, megkérdőjelezve a körülmények egzaktságát, sőt Zimbardo és a többi kísérletvezető pszichológus jóhiszeműségét is, gyakorlatilag hazugsággal vádolva meg a tudósokat. Az ilyen és ehhez hasonló „nagy leleplezések” (gondolhatunk itt Stanley Milgram – Zimbardo középiskolai osztálytársa – 1963-as híres áramütéses kísérleteire⁵ is,

¹ 1971-ben Zimbardo és kollégái a Stanford Egyetem (USA) egyik épületének alagsorában berendeztek egy kísérleti helyszínt, egy börtönt. Kiválasztottak 9-9 egyetemistát, akik napidíj fejében vállalták a részvételt a kísérletben, amely később a szociálpszichológia talán leghíresebb kutatásaként vonult be aztán a történelembe.

² Ez a híres Jordan Hall nevű épület, amely a Stanford Egyetem Pszichológia Tanszékének ad otthont.

³ Ben Blum Denverben, Colorado Államban született és nevelkedett. Számítástechnikából szerzett Ph.D. fokozatot a kaliforniai Berkeley Egyetemen. 2006 –ban az unokatestvére, aki egyébként az USA egyik különleges katonai egységének, a Rangereknek a tagjaként éppen Irakba készült, egy nappal a behajózása előtt részt vett egy pénzügyi kirablásban néhány bajtársával együtt. Ennek az eseménynek a hatására Blum otthagytta tudományos kutatásait, és éveket szánt annak kiderítésére, vajon milyen hatások, események vezettek rokona életében ehhez a nem várt fordulathoz. Eredményeit a Ranger Games c. bestsellerben adta közre.

⁴ A cikk eredeti, angol nyelvű változata az alábbi linken érhető el: <https://medium.com/s/trustissues/the-lifespan-of-a-lie-d869212b1f62> (Letöltés ideje: 2018.06.20.)

⁵ Adolf Eichmann náci háborús bűnös 1961-es jeruzsálemi pere furcsa szociálpszichológiai kísérletet inspirált. A Yale Egyetem ifjú kutatója, Stanley Milgram arra lett kíváncsi, vajon képes lehet-e az átlagember arra, hogy parancsra olyan cselekedeteket hajtson végre, amelyek legalapvetőbb erkölcsi meggyőződésének mondanak ellent. Az eredmény háborzongató lett. *„Az önök feladata az lesz - igazította el a tudományos kísérletben való részvételre toborzott közreműködőket a világhírű Yale Egyetem tekintélyes tanára -, hogy a tapasztalt kísérletvezető irányítása alatt segítsenek neki a vizsgálat lebonyolításában. Azt kutatjuk - magyarázta -, miként hat a büntetés a kísérleti személyek emlékezetére. Az önként jelentkezőknek egyszerű feladatokat kell megoldaniuk, és ha hibáznak, büntetésként áramütést kapnak. Az önök dolga lesz, hogy a kísérletvezető utasítására az áramütést 'lebonyolító' berendezést kezeljék.”*

Forrás: http://magyarnarancs.hu/lokal/a_milgram-kiserlet_-_az_engedelmesseg_pokolba_vezeto_utja-72064 (Letöltés ideje: 2018.06.20.)

amely napjainkra szintén ostrom alatt áll⁶⁾ rendre a tudomány által korábban kanonizált eredmények rovására követnek el, sokféle kérdést vonhatnak maguk után. A mi szemszögünkből legelsősorban érdemes meghatározni, hogy a diskurzus mely fogalmi térben, és milyen minőségi keretek között zajlik. Hiszen egyáltalán nem mindegy, hogy tudományosan alátámasztott kételyekről, a tudományosság formai és tartalmi követelményrendszerének megfelelően folyik a vita valamely tudományosan elismert eredményről; vagy pedig a diszciplináris vita szabályait nem is ismerő, esetleg horribile dictu azt tudatosan negligáló bulvár-diskurzust látunk? A keretrendszer tehát, álláspontunk szerint alapvetően meghatározza egy vita nívóját és kimenetelét is. A kereteken pedig esetünkben a valósággal fenntartott viszony jellegét érthetjük. Nem kevésbé hűsbavágó az álhírek terjedési sebessége sem. Sinan Aral⁷ hálózatkutatással foglalkozó amerikai professzor az MIT⁸ digitális gazdasági kutatóintézetének vezetője és kutatótársai,⁹ a Twitteren és a Facebookon terjedő álhíreket vizsgálva arra az eredményre jutott, hogy összehasonlítva az igaz és a hamis hírek terjedését, a hamis hírek gyorsabban, szélesebb körben, távolabbra és mélyebben terjedtek el az emberek közt, minden megfigyelt információs kategóriában. Néhol nagyságrendekkel verték az igaz hírek terjedését. Ezen belül azt is bebizonyították, hogy a hamis politikai hírek kiemelkednek a többi álhír közül, ezek önmagukban, külön még gyorsabban, szélesebb körben, és mélyebben terjednek. Két faktort sikerült azonosítani ennek a jelenségnek a magyarázatára. Az egyik újdonság tehát, hogy az adott álhír szenzációértéke, *új-sága* jelentősen nagyobb, mint egy valódi híré. A másik pedig, hogy az álhíreket megosztók reakcióit a közösségi média kellően nagy mintáján elemezve azt találták, hogy azok bennük undort és felháborodást, végső soron valamiféle félelemmel rokon, azzal azonosítható mély érzelmi reakciót váltottak ki.¹⁰ Egyre nagyobb tehát az egyén felelőssége, a hamis hírek ugyanis mindent el fognak borítani, túl hatékonyan terjednek, pontosan a közösségi média generálta exponenciális sebesség miatt.

További nagyon fontos tényező az álhírek életciklusa, már csak azért is, mert az álhírek, a propaganda az ősidők óta velünk vannak. Annyi a különbség manapság, hogy a szociális média által ezek lényegesen gyorsabban terjednek, mint bármikor korábban. A mai álhírek életciklusa nagyon rövid, gyorsan fellobbannak, elterjednek, és végük. Az utána érkező korrekciók, egyértelmű cáfolatok viszont lényegesen kevesebb emberhez jutnak már el, tömegeket biztosan félreinformálva így. Tehát maga az álhír életciklusa rövid, de a közvetített fals információ véleménytorzító hatása tartós. És ha belegondolunk, hogy a Facebookot 2,2 milliárd ember használja aktívan, a Twitteret 336 millió, akkor beláthatjuk, hogy ez nem tréfa.

⁶ Gondolok itt elsősorban Gina Perry cikkére, amely „The shocking truth of Stanley Milgram’s obedience experiments” címmel, 2018. március 14 –én jelent meg a New Scientist c. internetes tudományos újságban (<https://www.newscientist.com/article/mg23731691-000-the-shocking-truth-of-stanley-milgrams-obedience-experiments/>) de hivatkozhatunk az MTA 2018. március végi, éppen Perry-t is idéző hivatalos facebook posztjára, amelyben tudományosan alátámasztható módon magyarázza el a Milgram-kísérlet fonákosságait, értékelési nehézségeit.

⁷ Lásd bővebben: <http://web.mit.edu/sinana/www/> (Letöltés ideje: 2018.07.25.)

⁸ MIT: Massachusetts Institute of Technology

⁹ „A mi kutatásunk nagy durranás volt, a Science címlapjára tették, ez volt a legátfogóbb tanulmány valaha az álhírek online terjedéséről, de ha jobban meggondoljuk, azért egy elég egyszerű alaptanulmány volt. Az első lépések egyike ezen a tudományterületen. Lényegesen fontosabb és bonyolultabb kérdés, hogy mit tudunk vele kezdeni. Négy megközelítést tartok itt fontosnak: az oktatást, az ösztönzőket, a szabályozást és a technológiai megoldásokat, a gépi tanulás és a mesterséges intelligencia (MI) irányából.” https://index.hu/gazdasag/2018/06/26/sinan_aral_interju/ (Letöltés ideje: 2018.07.25.)

¹⁰ Tehát az ilyen típusú hírek érzelmileg stimulálták a hírfogyasztókat.

Miért van ilyen elementáris fogadókészség, elsősorban a laikus közönségben a „nagy leleplezésekre”, a narratívák átírására? Mi lehet annak a magyarázata, hogy a tudományos korrektséget szinte teljesen nélkülöző Blum féle cikkek járványszerű terjedési sebessége és olvasottsága szinte borítékolható, míg a megalapozott, argumentált tudományos korrektséggel folyó vita nem éri el a szélesebb rétegek ingerküszöbét? Csupán az lenne a magyarázat, amit egy interjúban Forgács Attila szociálpszichológus is felvet, hogy a karaktergyilkosság, mint a médiarealitást jobban kiszolgáló tényező hoz több olvasót? Erre van igény? Ez ilyen egyszerű volna? Hogy a klasszikus római mondást idézzem: Panem et Circenses?¹¹ A botrány az, amelynek híre nélkülözhetetlen a kellő médiaérdeklődés fenntartásához? Stílszerűen, mintegy Milgram eredményeit is parafrázálva, az ember természetébe kódoltan lenne jelen és törne felszínre a „szellemi lincselés” elementáris igénye? Vagy a jelenség sokkal inkább mentális igénytelenséggel, lustasággal magyarázható? Esetleg arról van szó, hogy minden hírnek szenzációsabbnak kell lennie, mint a megelőzőnek, hogy a mai médiatér zsibbasztó hír- és információdömpingjéből kitűnhessen?

Érdekes és ezért mindenképpen ide kívánczó eredményekre jutott a közelmúltban az A38 hajón megrendezett első 'Post-truth'¹² Kerekasztal-beszélgetés¹³, amelynek témája az álhírek terjedése és penetrációja volt a hazai politikai közbeszédben a választási időszakban. A 'post-truth korszak' kifejezés olyan körülményekre utal, amelyekben a személyes meggyőződésre való hivatkozás inkább alakítja a közvéleményt, mint a tények és az adatok. A post-truth kampányok sikere több tényezőt is függ; a populizmus, a politikai propaganda, valamint a politikai szereplők törekvése, hogy extrém erős kommunikációs eszközökkel aknázzák ki az egymástól elszigetelt véleményvilágokban, hitrendszerekben, végső soron „buborékokban” élők befolyásolásában rejlő lehetőségeket, mind erre mutat. A bonyolult és több aspektussal rendelkező, egymástól alkalmasint jelentősen eltérő perspektívájú kérdések, amelyek nyilvánvalóan foglalkoztatják a közvéleményt a maguk összetettségében nehezen interpretálhatók, hosszadalmas magyarázatokra se igény, se idő nincs, sőt mindez okoskodásként, kifejezetten kontraproduktívává is válhat. Ugyanakkor egyszerű, könnyen befogadható, redukált üzenetek a populizmusra fogékony rétegek számára sokkal könnyebben dekódolhatóak, fogadhatók el realitásként. Amennyiben pedig alapvetésként fogadhatjuk el azt, hogy az emberi természet karakteréből fakad egyrészt a kudarckerülés, másrészt az ezzel szoros összefüggésben álló szándék a kisebb ellenállás felé történő elmozdulásra, a populizmus eszközrendszerével beköszöntő post-factual paradigma sikere és társadalmi penetrációjának mértéke nem különösebben megdöbbenítő. A post-truth politikai narráció sikere abban rejlik, hogy jól ismeri az emberi psziché másik jellemzőjét, és az emberek zsigeri félelmeire, indulataira, irígységére, tehát nem a ráció vezérelte területre, hanem az érzelmekre apellál. A racionalitás terepét kiüresíti, érveléstechnikája tisztán érzelmi, intuitív.

¹¹ Kenyeret és cirkuszt (cirkuszi játékokat) /...a népnek/.

¹² „A jelző olyan helyzetre utal, amelyben az érzelmek és a szubjektív személyes hiedelmek nagyobb szerepet játszanak a közvélemény formálásában, mint maguk a tények.” Krekó Péter: Tömegparanoia. Athenaeum Kiadó, Budapest, 2018. 15. o.

¹³ Résztvevők voltak: Faragó Laura, (szociálpszichológus, az ELTE Szociálpszichológia tanszékének doktorandusza. Kutatási területei közé tartozik a tekintélyelvűség politikai erőszak, szociális dominancia, összeesküvés-elméletek és az álhírek. A kutatás mellett az ELTE-n és a Semmelweis Egyetemen tanít szociálpszichológiát.) és Demeter András, (pszichológus, a Mindset pszichológiai szaklap Politikai pszichológia rovatának szakújságírója, 2017 márciusa óta vezetője.)

Bármely hipotézis bizonyul is igaznak, a lényegen, illetve stílszerűen esetünkben a lényeg elsikkadásán nem sokat változtat. Ugyanis a Stanfordi Börtönkísérlettel kapcsolatban valóban megfogalmazhatók szakmai aggályok, akár a lebonyolítás módszertanát, az alanyok instruálásának mikéntjét, akár a kapott értékek reprezentativitását illetően. Csakhogy ez gyakorlatilag senkit sem érdekel, nem kap nyilvánosságot. Csak a „szellemi lincselés” indukálta 15 perc izgalom váltott ki reakciót, a valóság ismét, vagy újra elsikkadt.

Mint amellet a fenti példa segítségül-hívásával érvelni próbáltam, a post-truth paradigma küzdelmei mára eluralták az online kommunikációt, elsősorban a közösségi médiafelületek világában. Ez a jelenség, amely napjainkban egyre általánosabb, és veszélyes módon kezd beépülni a „legitim” közbeszédbe,¹⁴ de leginkább természetesen a politikai diskurzusba, mindenképpen új kihívásokkal szembesít. Maga a „fake news” kifejezés értelmezési tartománya is átalakult. Az álhírek jelölésére az angol nyelvben alkalmazott legismertebb kifejezés a „fake news”, mára teljesen elvesztette az eredeti értelmét, ezt ugyanis egyre inkább politikusok kezdték el bármire használni, ami ellene mondhat a véleményüknek, aminek egyébként igen komolyan káros hatásai lehetnek a demokráciára. Donald Trump amerikai elnök például nemrég tért haza Ázsiából, és rögtön bejelentette, hogy az USA legnagyobb problémája a fake news, ami alatt a CNN-t és a New York Timest érti. Mondanunk sem kell, ez a két, az elnökkel legkritikusabb sajtóorgánium az Egyesült Államokban, de nyilván hazai példát is tudnánk említeni. Ettől az értelmezéstől szerencsés és kívánatos megkülönböztetünk a mi definíciónkat, mert nekünk ezen a helyen a hírek tényleges igazságtartalom szerinti csoportosítása fontos, nem a politikailag motivált megbélyegzés.

Ez a dermesztő tendencia pedig nem a valóság elferdítése, vagy a klasszikus csúsztatás, még csak nem is a tudatos dezinformáció, és hazudozás; hanem a realitás, tehát az objektív létezők és történések totális figyelmen kívül hagyása. Majd a valódi történésekkel és folyamatokkal érintőlegesen sem korreláló narratíva művi konstrukciója; tulajdonképpen a valóság lecserélése, egy olyan narratívára, amely struktúrájában, mitológiájában, szereplői által és koncepciójában komplex módon kompatibilis kiöltője céljaival. Sőt! Ez a kompatibilitás a konstruált narratíva hitrendszerre avanszálását hivatott erősíteni, amelynek révén a kritikai mozzanat, mint az értelmes emberi diskurzus és gondolat kulcseleme teljes és végleges száműzetésbe kényszerül. Magyarul: ami nem illeszthető, nem illik a szisztémába, az nem elfogadható, sőt gyanús, mi több: ellenséges.

Ami a szemünk előtt lezajlik, az nem a valóság transzformációja, elferdítése, egyes részeinek eltagadása, hanem a valóság megkettőzése. A hírek számára létrehozott komplex hazugságmetafizika.¹⁵ Hogy ismét utaljak Sinan Aral professzor szavaira: „*A legnagyobb hatalom a világon: megszabni a valóságot*”¹⁶. Tudniillik aki sikeresen meghatározza a valóságot, az meg tudja változtatni az emberek tömegeinek gondolkodását és viselkedését ebben a környezetben. Kutatások igazolják, hogy a kellően sokszor elismételt álhíreket hajlamosabbak az emberek igazként elfogadni.

¹⁴ Vö: A dehumanizáció...veszélye pontosan az Arendt által felismert banalitásában rejlik. Abban a gonoszságban, amely bevetté teszi, a közbeszéd számára konformizálja...” Vö. Balassa Bence: Egy dicstelen történet – A dehumanizáció karrierje a XX. században. Polgári Szemle 2017/1-3. (203. o.)

¹⁵ Vö: „A nihilizmust az emberek metafizikai hajlama hozza létre...” in: Balassa Bence: „Gott ist tot” Kellék Filozófiai Folyóirat 55. Kolozsvár-Nagyvárad-Szeged, 2016. 217. o.

¹⁶ Lásd: interjú Sinan Aral hálózatkutatóval, az MIT professzorával. Forrás: https://index.hu/gazdasag/2018/06/26/sinan_aral_interju/ (Letöltés ideje: 2018.08.26.)

Fontos tudatosítanunk, hogy álhírek mindig is voltak, keletkeztek és lesznek is (gondoljunk a háborús, vagy politikai választási propagandára, vagy a katonai-stratégiai megtevesztésre), de ilyen mértékű, szisztematikus, és egymástól izolált hitrendszerek révén a közbeszédben legitimált áramlatként új minőséget és kockázatot jelentenek. Ez az új, rendkívül sajnálatos trend az ún. post-truth, vagy másképp: post-factual világ, amelynek révén a konteók, álhírek és dezinformálás rendszerszintűvé válik. Nem gondolom, hogy ezt az információs fenyegetést kevésbé kellene komolyan vennünk a XXI. században, mint mondjuk a nemzetközi terrorizmus, vagy az illegális migráció veszélyét. Annál is kevésbé, mivel nyilvánvaló, hogy a világ globális biztonsági kihívásai mind összefüggésben állnak ezzel az „igazság-utáni”, vagy „igazságon túli” jelenséggel, és kezelésük nem érhető meg eme újkeletű infokommunikációs paradigma, a post-factual kontextus nélkül. Krekó Péter megfogalmazásában a post-truth lényege, hogy: „A valóság utáni korszak az alternatív tényekből és az álhírekből építkezik”¹⁷.

2. Biztonsági kihívások a „post-factual” világban

A lehetséges biztonsági kihívások számosak, mára rendszerszintű analógiákat látunk a világpolitikából, egyes államok hatalmi-belpolitikai életéből, a gazdaság és pénzpiacok, de akár a természeti katasztrófák kezeléséről, vagy a rendészeti szervek működéséből. A Cambridge Analytica-ügy¹⁸ erről szólt például, ahol a rejtett kamerás felvételeken a cég vezetői elismerték, hogy lényegében álhíreket terjesztve befolyásolták az amerikai választásokat, tisztességtelen eszközökkel lejáratva Hillary Clintont. A vállalatoknak sem árt aggódniuk a hamis hírek miatt, ezek ugyanis komolyan károsíthatják az adott céget. Például amikor elterjedt egy hamis tweet¹⁹ arról, hogy robbanás volt a Fehér Házban, és Barack Obama is megsérült. Ez a hamis hír nagyjából 130 milliárd dollárnyi (mai áron nagyjából 36,5 ezer milliárd forintnyi – ez csak egy kicsit több, mint a 2016-os magyar GDP teljes összege) részvényesi értéket semmisített meg egyetlen nap alatt. A piacok ugyanis megijedtek, hogy az elnök megsérült, esetleg meg is halt, ilyen esetben pedig felmérni is nehéz, hogy mekkora bizonytalanságot okoz mindez. Egy másik példa a vállalati károokra, amikor a választások után elterjedt, hogy a Pepsi vezérigazgatója azt mondta, hogy a cégük nem látja szívesen fogyasztóként Trump támogatóit. Mondanom sem kell, hogy ezek a történetek mind teljesen hamisak voltak, viszont nagyon hátrányosan érintették az adott cégeket.

Az álhírek tehát nemcsak a demokráciát, az üzleti életet, vagy a tőzsdei kereskedést veszélyeztethetik, hanem például a természeti katasztrófák után a katasztrófavédelmet vagy a terrorakcióknál a rendőrök munkáját is. Emlékeztet, hogy csecsen származású amerikai terroristák²⁰ robbantottak a bostoni maratonon 2013. április 15-én, majd utána el is tudtak

¹⁷ Krekó Péter: Tömegparanoia. Athenaeum Kiadó, Budapest, 2018. (17. oldal).

¹⁸ „Donald Trump kampányába beszállt egy kis brit gyökerű cég, a Cambridge Analytica, akik azt állították, ők vitték sikerre a big data bővülésével Trumpot. A brit Channel 4 újságírói rejtett kamerás riportot készítettek a céggel, miután ügyfélnek adták ki magukat. A cég vezetője, Alexander Nix a felvételen kifejti, hogy koholt vádakkal és álhírekkel hogyan lehet hitelteleníteni bárkit a közösségi médiában. A riport második részében Nix és kollégái arról beszélnek, hogyan nyerték meg a választást Trumpnak - többek közt illegális módszerekkel.” https://index.hu/aktak/a_cambridge_analytica_botrany/ (Letöltés ideje: 2018. július 25.)

¹⁹ Twitter-bejegyzés, „csipogás” a Twitternek, mint online közösségi média felületnek 336 millió aktív felhasználója van.

²⁰ A merénylők egy csecsen származású, de az Egyesült Államokban felnőtt testvérpár, a 26 éves Tamarlan Carnajev és a 19 éves Dzsohar Carnajev voltak. Mindketten legálisan tartózkodtak az országban.

menekülni a helyszínről, és nem lehetett tudni, hogy hol vannak a városban. A biztonsági erők, a helyi rendőrség és az FBI valóságos hajtóvadászatot folytatott a merénylők kézrekerítése érdekében. Ekkor a Twitteren sokkal több friss információ keringett, mint a hírsatornákon, de sokkal több hamis információ is közénk vegyült. Ha a terrorelhárítók használják a közösségi médiát, a hamis információ félrevezetheti őket, és komoly problémákat okozhat. Ahogy ha a terroristák megtudják, hogy a rendőrök használják a közösségi médiát, akkor tudatosan is félrevezethetik álhírekkel a hatóságokat. De mondhatunk más példát is; ha a haiti földrengéskor elterjed, hogy 60 ember rekedt egy belvárosi házban, holott a valóságban tíz tömbbel odébb rekedtek benn, akkor a katasztrófavédelem pár perces késése is életet jelenthet. Itt is nagy szerepe lesz tehát a hírek algoritmizált ellenőrzésének, hogy hamar meg tudjuk mondani, hogy mely hírek milyen eséllyel hamisak.

A fenti kiragadott példákon keresztül is könnyen érzékelhető, hogy az extrém mennyiségű álhír elterjedésével és folyamatos újratermelődésével a regionális és globális biztonsági kockázatok is hatványozottan nőnek.